

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Ο χρόνος που πέρασε τίποτε δε θόλωσε σ' αυτή τη μορφή, τίποτε δεν αφαιρέσει από το έργο του. Ή τον συλλογιζόμαστε ή βλέπουμε μια του φωτογραφία, ένα του σκίτσο νομίζουμε πως είναι εδώ μπροστά μας, πως θα μας μιλήσει, πως θα μας καρφώσει με τα δυνατά του μάτια που πότε αντανακλούσαν έναν δαίμονα, πότε μια ανυπόφορη πλήξη και πότε μια καλοκάγαθη παιδικότητα. Δεν έλειπε ο σαρκασμός και το περιγέλασμα από τα βλέμματα αυτά. Μα πάντα είχαν κάτι το οξύ, το τραχύ και το κοφτερό. Ψηλός, επιβλητικός, υπεροπτικός, ωραίος, είχε το ύφος ενός αρχηγού, κάποτε και ενός δικτάτορα. Ένοιωθε μέσα του ένα είδος υπεροχής και του άρεσε να την αποδείχνει και στις πιο παραμικρές λεπτομέρειες.

Στην κουβέντα του, δεν ήταν καθόλου διαλεκτικός και υπομονετικός. Ήταν ή πλούσια αφηγηματικός ή εκρηκτικός και παράφορος. Παράξενα ηδονιστής, χαιρόνταν πιο έντονα την ηδονή σαν προετοιμασία παρά σαν πραγμάτωση. Αυτή η χαρά που ανάβρυζε από όλη του την ύπαρξη, τον έκανε να ακτινοβολεί, να επηρεάζει και τους άλλους ολόγυρά του και να δείχνεται σαν ένα σκεύος συμπυκνωμένης ζωής. Κι όμως, δεν σπαταλιούνταν αλόγιστα μέσα στη ζωή, όπως άλλοι. Μια ανώτερη «συντηρητική λογική» κατηύθυνε τις πράξεις του. Συνδύαζε έναν διονυσιακό αυθορμητισμό μ' έναν προγραμματισμό και με μια περίσκεψη. Προχωρούσε τολμηρά μέσα στη ζωή, μα προτιμούσε να σταματά κάμποσο μακριά από το χείλος της αβύσσου. Μέσα του, πότε πάλευαν πότε συνεργάζονταν, πότε αποκοιμούνταν, ένας ποιητής κι ένας επιχειρηματίας. Είναι ο μόνος συγγραφέας μας που η ψυχοσύνθεσή του και οι εσώτερες ροπές του παρουσίαζαν κάποιες ομοιότητες με τον Μπαλζάκ. Ο έμφυτος ρεαλισμός του, ενισχυμένος με ελιτιστική ψυχολογία, βιολογία και πλούσια γνώση της ιστορίας, τον τοποθετούν σα συγγραφέα πολύ πιο πέρα και πιο ψηλά από τα κάπως στενά υποκειμενικά επίπεδα στα οποία κινείται λίγο ή πολύ η πεζογραφία μας. Ο ίδιος ήταν έντονα και τυραννικά, για τον εαυτό του, υποκειμενικός –ήθελε τον υποκειμενισμό του νόμο για τους άλλους. Μα συχνά τον αποδεσμεύει απ' αυτόν τον υποκειμενισμό η μεγάλη του φαντασία και ο παρατηρητικότετος ανοιχτομάτης νους του. Ο Καραγάτσης, και μέσα στις αυθαιρεσίες του και τους παραλογισμούς του, τις εκρήξεις του και τις ακαταλόγιστες, συχνά, αντιδράσεις του προς πρόσωπα και πράγματα, παρέμενε πάντα μια σπάνια ιδιοφυΐα. Βαρύτατη έπεφτε η σκιά του παντού, μια σκιά που μαγνήτιζε και όταν ακόμη τύχαινε να απωθεί.

Αντρέας Καραντώνης, «Μνήμη του Καραγάτση». Επανεκτίμηση του Μ. Καραγάτση, Τετράδια «Ευθύνης» αρ. 14, Αθήνα 1981, σσ. 135-135.

Είχε δύσκολο ύπνο, οι θόρυβοι τον ενοχλούσαν φοβερά· έβαζε ωτοασπίδες το βράδυ για να κοιμηθεί. Κάθε δύο χρόνια αλλάζαμε σπίτι. Πάντοτε στον τελευταίο όροφο, για να μην έχουμε άλλους από πάνω και κάνουν θόρυβο. Θυμάμαι στην Πλατεία Κυριακού (τώρα Πλατεία Βικτωρίας), μια παλιά μονοκατοικία. Τα σανίδια έτριζαν. Είχαμε μάθει όλοι στο σπίτι ποιο σανίδι τρίζει και ποιο όχι, αλλά δεν τα καταφέραμε πάντοτε καλά. Έτσι οι καβγάδες δεν έλειπαν· οι φωνές του ακούγονταν στο δρόμο γιατί δεν έκανε καμιά προσπάθεια να τις κρύψει.

«Όταν χάσω τον ύπνο μου, την άλλη μέρα είμαι ένας άχρηστος άνθρωπος», έλεγε. Τον εμπόδιζε και το φως· σκούρες κουρτίνες κρεμούσε στο παράθυρο και τις τζαμόπορτες.

Δύσκολος άνθρωπος, εκρηκτικός, υπερευαίσθητος, πολλές φορές εγωιστής αλλά καλόκαρδος. Δεν ζήλεψε ποτέ τους καλούς, τους άξιους. Δίκαιος. Λογάριαζε τους ανθρώπους. Είχε χάρες, γοητεία, ζωντάνια, ανωτερότητα.

Δεν ήταν φτηνός, μικρός σε τίποτα.

Απόσπασμα από συνέντευξη της Νίκης Καραγάτση. Παρατίθεται στο «Σχεδιασμα βιογραφίας της Νίκης Καραγάτση» από τη Μαρίνα Καραγάτση, σε Άγγελος Δεληβορριάς (επιμ.), Νίκη Καραγάτση, Άγρα, Αθήνα 1997, σ. 34).

Ο ΑΦΗΓΗΤΗΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

-Κυρία Διευθυντού! Εσείς, εδώ, τέτοια ώρα; Πώς αυτό;
Η κ. Διευθυντού τράβηξε τα γκέμια· τ' άλογο σταμάτησε. Τα μάτια της ήταν καταγάλανα και φωσφόριζαν σαν πυγολαμπίδες.

-Σεις είσαστε, κύριε Λιάπκιν; Ίσως δεν μάθατε το νέο... Είχα πάει στην Αθήνα...

-Το ξέρω· φύγατε προχθές. Δεν νιώθατε καλά, και πήγατε να σας δουν οι γιατροί...

-Έτσι είναι. Μόνον, να, έφυγα... Δεν μπορούσα να μείνω πια εκεί, στο σπίτι των γονιών μου. Είχαν μαζευτεί όλοι γύρω απ' το κρεβάτι μου κ' έκλαιγαν, και σπάραζαν...

-Έκλαιγαν; απόρρεσε ο Λιάπκιν. Γιατί;

Η κ. Διευθυντού αναστέναξε κι είπε με φωνή πολύ τρυφερή, βελουδένια:

-Φαίνεται πως πέθανα...

Ο Λιάπκιν το έκρινε πολύ φυσικό. Αναστέναξε κι αυτός:

-Ωστε έτσι, πεθάνατε...

Δεν βρήκε τίποτ' άλλο να πει. Τη χαιρέτησε με βαθιά υπόκλιση:

-Μου επιτρέπετε, πρέπει να πηγαίνω· με περιμένουν κι άρρησα.

Ο συνταγματάρχης Λιάπκιν, σσ. 224-225.

Υπήρξε σπάταλος και ακάθεκτος. Είχε παρρησία, που έφτανε τα όρια του κυνισμού κ' ένα πάθος δημιουργίας, που θα μπορούσε να σταθεί παράδειγμα σε πολλούς. Γεννημένος αφηγητής, θέλησε να είναι και «σύγχρονος». Επραγματοποίησε τόλμες, που άλλοι δεν θα είχαν τη δύναμη μήτε να τις συλλογιστούν. Η κατάρτισή του αναφερόταν κυριότατα στα σύγχρονα θέματα και στα σύγχρονα προβλήματα, και μάλιστα τα ψυχολογικά, της ψυχολογίας του βάθους. Ανήκει στη γενιά των συγγραφέων του εικοστού αιώνα, που μεγάλωσαν κ' έγραψαν μέσα στο κλίμα του Freud και των απογόνων του. Πίσω απ' όλα τα κείμενα του Καραγάτση, ακόμη και τα ιστοριογραφικά, υψώνεται σκυθρωπή η φαρδιά σκιά του σκληρού γιατρού της Βιέννης, αυτού του οδοιπόρου των αβύσσων. Ο Freud κατέβηκε, με το πείραμα, με την παρατήρηση, με την ερμηνεία, με την εννοιολογική κατασκευή, ακόμη και με τη διαίσθηση, ίσαμε τα έγκατα του ανθρώπου. Ο Καραγάτσης τον ακολούθησε. Ήταν πλασμένος, προορισμένος, από τη φύση του, να τον ακολουθήσει. Ακόμη και στην υπερβολή.

Υπάρχει ένα σύμπαν μέσα στο σώμα. Αυτό το σύμπαν υπήρξε ο ιδιαίτερος χώρος του Καραγάτση. Πολλές φορές μάς ξάφνιασε. Τον παρακολουθούσαμε με κάποιο τρόμο, δεν ξέραμε ως πού μπορούσε να φτάσει. Οι ήρωές του δυναστεύονται από το γενετήσιο ένστικτο. Όλοι ζουν μια ώρα κινδύνου. Το γενετήσιο ένστικτο γίνεται η μοίρα, η ανάγκη. Αυτό καθορίζει τη στάση τους, την ψυχοβιολογική τους συγκρότηση, είναι μια ασταμάτητη και οξύτατη παρουσία.

Ο Καραγάτσης δεν είναι νηφάλιος αφηγητής. Ό,τι βγαίνει από τα χέρια του κοχλάζει. Είναι μια διάπυρη μάζα, που προϋποθέτει την ολοκληρωτική εξάντληση, την ανάλωση. Μια αυτεγκατάλειψη, θα μπορούσε να πει κανείς. Στο βάθος είναι ένας απαισιόδοξος ηθολόγος. Νιώθει το ανθρώπινο πλάσμα γεμάτο επιθυμία και πόνο, τοποθετημένο αντίκρυ σε αλλεπάλληλα αδιέξοδα. Αυτά τα αδιέξοδα καταλύουν την ευαισθησία. Σπανιότατα θα συναπαντήσει ο αναγνώστης μέσα στα βιβλία του Καραγάτση πρόσωπα παραδομένα σε όνειρο και σε ρεμβασμό, μετέωρα ανάμεσα στο πραγματικό και στο υπερβατικό, αιχμάλωτα ενός ιδανικού, από εκείνα τα παλιά, που η εποχή μας τα θεωρεί «ξεπερασμένα». Η κλίση του είναι προς τους αχαλιναγώγητους, προς τους φθαρμένους, προς τους καταπονεμένους, προς τους άσωτους, προς τους αδίσταχτους. Αν το ιδούμε το θέμα καλύτερα, θ' ανακαλύψουμε

μέσα στην ωμή παρέλαση των θλιβερών αυτών ηρώων μια θλίψη: έτσι είναι ο άνθρωπος! Κι ωστόσο, μπορεί ακόμη και διατηρεί μέσα του κάποια ίχνη καλοσύνης, κάποια κατάλοιπα ανθρωπιάς.

Η αιχμαλωσία του ενστικτού, δηλαδή η αιχμαλωσία μέσα στο ένστικτο, δείχνεται στ' αφηγήματα του Καραγάτση καταθλιπτική, συντριπτική. Δεν έχουν οι άνθρωποι του τη δύναμη να παλαίψουν με το δαίμονα. Η απόλαυση, η ευζωΐα, η κατάκτηση, συχνά με όποιους τρόπους, με όποια μέσα, είναι ο αμετάθετος στόχος τους. Πίνακας του καιρού μας; Θα έλεγα: ένας πίνακας του καιρού μας –και όχι από τους λιγότερο αληθινούς. Ο Καραγάτσης υπήρξε, ως προς τούτο, ένας αδιάλλαχτος κ' ένας ασυμβίβαστος. Είχε την ικανότητα του σαρκασμού. Ο σαρκασμός είναι μια άμυνα, ενώ συχνά φαίνεται πως είναι επίθεση. Επιτέλους: άμυνα και επίθεση, μια μορφή μάχης. Ο Καραγάτσης επίσης είτε μερικά πράγματα, που άλλοι δε θέλησαν ή δε μπόρεσαν ή δεν ξεθαρρεύτηκαν να πουν. Με αστείρευτη φαντασία και με δύναμη περιγραφής. Δεν κρίνω εδώ τη διατύπωση. Δεν είναι, άλλωστε, η πρώτη φορά, που προσπαθώ να προσδιορίσω τον Καραγάτση. Αντιμετωπίζω μόνο μερικές απόψεις του έργου του, που δίνουν αφορμή σε κάποιες χρήσιμες παρατηρήσεις –ή και σε κάποιους υπαινιγμούς. Γιατί, ανάμεσα στ' άλλα, αυτός ο πεζογράφος με την αστείρευτη φαντασία, αυτός ο άφθονος, που κατόρθωνε πάντα να ενδιαφέρει, ένιωθες, πως ζούσε μέσα σε μια αέναη κρίση και πως είχε την αντίληψη κάποιου μεγέθους, που τον καταδυνάστευε. Νομίζω, πως θα επιθυμούσε να γίνει ο επικός της παρακμής των ανθρώπων. Έτσι που ήταν απαλλαγμένος από αυταπάτες. Και που δεν επέθαινε πανικό μπροστά στα εμπόδια.

Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Η πρώτη ελέτειος», Νέα Εστία, 823/1961, σσ. 1360-1361.

Ο ΕΡΩΤΙΚΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Ένα χειμωνιάτικο πρωινό, με ψιλή βροχή, με σταματάει στο δρόμο ο Ακαδημαϊκός Σωκράτης Κουγέας, τακτικός συνεργάτης της Νέας Εστίας και στενός και σεβαστός φίλος, και μου λέει σχεδόν με αυστηρότητα: «Η Νέα Εστία, όσο δημοσιεύει τον Γιούγκερμαν, δεν μπορεί να έρχεται στο σπίτι μου. Έχω κορίτσια, αγαπητέ μου.

Πέτρος Χάρης, «Προφητικές κρίσεις», Νέα Εστία, 1536/1991, σ. 846.

Λένε για τον Καραγάτση πως είναι «σεξουαλικός συγγραφέας». Η εντύπωση που έχω είν' άλλη. Πρώτα-πρώτα, το σεξουαλικό στοιχείο δεν είναι το μόνο στις γραφές του Καραγάτση, κι ύστερα το στοιχείο αυτό δεν είναι μονοδιάστατο. Εγώ θα έλεγα πως ο Καραγάτσης είναι, τη λέξη τώρα την εφευρίσκω, δεν ξέρω πώς να το πω αλλιώς τελοσπάντων, ερωτοσαρκικός, με ορισμένα εφόδια φροϋδισμού, με όχι όμως πλήρη γνώση του φροϋδικού κώδικα, όπως λ.χ. στον Ανδρέα Εμπειρικό, παρεξηγημένον επίσης. Φανερώνει ο Καραγάτσης εξισορρόπηση σώματος και αισθήματος.

Ν. Δ. Καρούζος, «Μ. Καραγάτσης». Επανεκτίμηση του Μ. Καραγάτση, ό.π., σ. 47.

Ο άνθρωπος του κόσμου του Καραγάτση είναι ένα ηθικό ναυάγιο του αιώνα μας. Ζει ενστικτωδώς τον «θάνατο του Θεού», στερείται κάθε σημείο αναφοράς του βίου και με κοκκαλωμένη ψυχή δεν υποψιάζεται τα μεγάλα ηθικά ερωτήματα και δεν τα θέτει ποτέ στη συνειδησή του. Η συνακόλουθη αυτής της κατάστασης εξαφάνιση της ψυχής με τους αλάλητους, δικούς της ήμερους, επιφέρει μια διόγκωση της παρουσίας του σώματος και της ισχύος της σάρκας. [...]

Έτσι ο Καραγάτσης, εκφράζοντας την αλήθεια του Φρόντ, δίνει όλη την δυναμικά μυστηριώδη εξουσία στους ήμερους της σάρκας και ανάγει κεφαλαιώδη στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς στην libido, αλλά υποσυνείδητα υποτυπώνει μια αίσθηση αμαρτίας. Ο Γιούγκερμαν είναι θαυμαστός για την λεβεντιά, την ευρωστία, την πολύχυμη αίσθηση της ζωής που χαιρείται, ο Λιάπκιν είναι ένας περίλαμπρος

αρσενικός με μυθικές κι οι δυο ανταύγειες, αλλά ο συγγραφέας δεν αφήνει ποτέ να διατυπωθεί μια ηθική κατάφαση στη συμπεριφορά τους. Η σεξουαλική λειτουργία δεν εκφράζει το μυστήριο του σώματος που μόνο η θεολογία κατορθώνει κάποτε ν' αποκαλύψει· εκφράζει και το απαγορευμένο της σεξουαλικής χαράς, το εφάμαρτο, κάποια άχνα της κόλασης που είναι αδύνατο να μη ρυπάνει τον άνθρωπο («Ο άνθρωπος με το φλεμόνι»). Δολοφονήθηκε, λοιπόν, ο Νομοθέτης αλλά ο νόμος του παραμένει δρών, ισχυρός και ρυθμίζει όχι πια την συμπεριφορά των ανθρώπων αλλά την στάση τους απέναντι σε μια τέτοια συμπεριφορά. Μέσα στον κόσμο του μυθιστορήματος «Το 10», που κινείται σ' ένα συνεχές ημίφωτο, η αίσθηση μιας κοινωνίας χωρίς σκοπό, χωρίς πίστη, που σαν καράβι σέρνεται από θάλασσα σε θάλασσα χωρίς δρομολόγιο, με σπασμένες πυξίδες, εγκαταλειμμένο στα κύματα, εκφράζει μια συγκλονιστική απουσία που εκβάλλει κατ' ευθείαν στο παράλογο της ζωής. Το ίδιο παράλογο υποκαίει τον «Γιούγκερμαν» κι εξακτινώνεται από το «Χαμένο νησί» ως την «Μπουχούνστα» –ένα από τα περίφημα μοντέρνα αφηγήματα της νεοελληνικής πεζογραφίας.

Κώστας Ε. Τσιρόπουλος, «Για τον Μ. Καραγάτση». Επανεκτίμηση του Μ. Καραγάτση, ό.π., σσ. 117-118.

Ο ΟΝΕΙΡΙΚΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Βρισκόμουν –λέει– στη Μόσχα, στη μεγάλη αίθουσα της Όπερας. Φορούσα στολή λοχαγού του Κονβόι, με χρυσά σιρίτια στην αμασχάλη. Δίπλα μου καθόταν η πριγκιπέσα Κουροπαλάτκιν, γυμνή από τη μέση και κάτω, αλλά πολύ αξιόπρεπη.

-Γιατί φοράτε το παντελόνι σας; με ρώτησε.

-Διαταγή του Τσάρου! αποκρίθηκα. «Όστις φοράται άνευ περισκελίδος, σιδήρω τέμνεται». Κι εγώ, δεν έχω απολύτως καμιάν όρεξη...

-Χαχά! εκάγχασε. Μου είπαν πως οι αξιωματικοί του συντάγματος Πρεομπραζένσκυ εννουχίσθηκαν αυτοβούλως, σ' ένδειξη διαμαρτυρίας...

-Ανακριβέστατο! Η κόμισσα Μπλιγούρωφ θα μπορούσε να σας βγάλει απ' την οικτρή πλάνη.

Εκείνη τη στιγμή, ένας γάτος με δάγκασε στη μασχάλη. Τότε μόνον είδα πως τα πόδια της πριγκιπέσας ήταν γελαδινά.

-Κι αυτή η Κουροπαλάτκιν! είπα μέσα μου. Είναι γνωστό πως υπήρξε ερωμένη του Ιβάν του Τρομερού. Λέγουν μάλιστα πως ο Ρασπούτιν είναι νόθος γιος της, που τον απόχτησε με τον Ιωάννη Ιάκωβο Ρουσό. Και τώρα, σου παρασταίνει την οσία Μαρία!

Σηκώθηκα όρθιος, ανέβηκα στο κάθισμά μου και φώναξα:

-Αίσχος! Η πόρνη Κουροπαλάτκιν προσπαθεί να με τάμη σιδήρω!

-Σουτ! Σουτ! αποκρίθηκαν όλοι. Σιωπή! Να ο μαέστρος!

Και να! Στη σκηνή παρουσιάζεται ο Τσαϊκόφσκυ. Κρατάει ένα τεράστιο ξουράφι – όπως ο Φίγκαρο στη δεύτερη πράξη του Μπαρμπιέρη– και λέει:

-Τώρα, θα σας εννουχίσω όλους!

Σηκώνει το ξουράφι. Κι η ορχήστρα αρχίζει να παίζει την Παθητική Συμφωνία, που δεν είναι η Παθητική Συμφωνία αλλά το Κονσέρτο για πιάνο. Και να! Ο Τσαϊκόφσκυ απλώνει το χέρι κατά την πλατεία –ένα χέρι μακρύ, τεράστιο, κάπου δέκα μέτρα μάκρος. Κραδαίνει το ξουράφι απειλητικά. Και με κοιτάει στα μάτια.

-Βασίλη Φόμιτς! μου λέει. Θα σε τάμω σιδήρω!

Και γελάει σαρκαστικά. Εγώ, θέλω να φύγω. Αλλά τα σκέλια της κοντέσας Κουραπαλάτκιν με σφίγγουν σαν τανάλια.

-Κάνε για στερνή φορά, μου λέει αυτή, προτού σε τάμουν σιδήρω!

-Πιότρ Ίλιτς! φωνάζω του Τσαϊκόφσκυ. Άσε τ' αστεία! Είναι γνωστό πως πέθανες το 1893 από χολέρα.

-Κι εσύ θα πεθάνεις! μου αποκρίνεται αυτός. Κι εσύ θα πεθάνεις! Στη Μπουχούνστα! Στη Μπουχούνστα!

Το τεράστιο χέρι με το φοβερό ξουράφι πλησιάζει. *Andante cantabile*. Η Κουροπαλάτκιν τραγουδάει γλυκά, γλυκά... Απάνω στη γαλαρία, ο Λένιν γυρίζει και λέει του Ζαν Ζωρές:

-Τι σαπίλα! Τι σαπίλα!

Παλεύω να λευτερωθώ, να φύγω, να φύγω. Το χέρι, το ξουράφι, το τραγούδι, το γέλιο...

Πετάγομαι πάνω απ' το κρεβάτι.

«Μπουχούνστα», *Το μεγάλο συναξάρι*, σσ. 245-247.

Ο ΦΡΟΪΔΙΚΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Είπα παραπάνω ότι στη δημιουργία του Καραγάτση, σε ένα μεγάλο μέρος της, έχουμε, ως επί το πλείστον, ικανοποίηση της ερωτικής ανάγκης και της ενόρμησης και όχι ικανοποίηση της επιθυμίας. Αλλά η ικανοποίηση της ανάγκης είναι φαινόμενο στιγμιαίο, εφήμερο, παροδικό· δε συναποφέρει μονιμότερες καταστάσεις συναισθηματικής ευτυχίας, ακριβώς γιατί λείπει η ικανοποίηση της επιθυμίας [...].

Η ικανοποίηση της ερωτικής ανάγκης, που άρχει, τουλάχιστον από άποψη συχνότητας, στη γραφή του Καραγάτση [...] βρίσκει το αντικείμενό της, ένα πραγματικό αντικείμενο, ή σωστότερα ένα μερικό αντικείμενο. Τι σημαίνει αυτό; Ότι οι ήρωες παλινδρομούν, παίρνουν πάλι την ψυχοσεξουαλική τους περιπέτεια από την αρχή· σε κάποιο κάβο έχουν μπατάρει, έχουν εξοκείλει· κι αυτός ο κάβος είναι η περιοχή της κυρίαρχης προοιδιπόδειας μητέρας, της αρχαϊκής μητέρας, που δεν μπορούν να τη συναντήσουν· μόνο η ηχώ της, η αντιφεγγιά της πλημμυρίζει τις αισθήσεις τους, όπως ο αόρατος θίασος του Θεού στο γνωστό ποίημα του Καβάφη ή οι «ιδανικές φωνές κι αγαπημένες εκείνων που χάθηκαν», του ίδιου ερωτικού ποιητή. Πρόκειται για «το μνημονικό ίχνος, που άφησε η σχέση με το σώμα της μητέρας. Η αναπαράσταση είναι συνδεδεμένη με την απώλεια του μητρικού αντικειμένου, με το πένθος και την εξέλιξη αυτής της ανάμνησης μέσα στην απουσία». Γι' αυτό και οι ήρωες ρίχνονται μετά μανίας στα υποκατάστατα αυτής της αρχέγονης μητρικής φιγούρας και ικανοποιούν την ανάγκη τους αλλ' όχι και την επιθυμία, η οποία λειτουργεί στο επίπεδο της ασυνείδητης φαντασίωσης. Κάτω από την κορεσμένη ανάγκη (ή κατ' επίφαση κορεσμένη) χάνει το «κενό που άνοιξε η έλλειψη του υπάρχειν (*manque à être*), το οποίο προσπαθεί να καλύψει η συνεχής ένταση της επιθυμίας».

Με βρίσκει αντίθετο λοιπόν, η πολύ γενική και ενορχηστρωμένη άποψη της κριτικής ότι η γραφή του Καραγάτση εξαντλείται στον οργανικό χαρακτήρα της (αν και κάθε γραφή, αφού προέρχεται από το ασυνείδητο, είναι στη ρίζα της ενορχητικής). Δεν είναι, όπως είπα, αυτοσκοπός το συνουσιακό στοιχείο που παίζεται στο επιφανειακό επίπεδο του κειμένου. Ο Λιάπκιν και ο Γιούγκερμαν, ή η Μαρίνα της «Μεγάλης Χίμαιρας» και ο «βιταλιστικός και ανενδοίαστος» Μιχάλης Ρούσης, ή ακόμη, όλες οι λειψές (γιατί λειτουργούν ουσιαστικά με ένα μέρος του εμπορευματοποιημένου κορμιού τους) φιγούρες του «10» [...] είναι πρόσωπα (όσα δεν είναι μάσκες, όπως πολλά από τα θηλυκά που δίνουν αφειδώς το κορμί τους στο «10») μιας ικανοποίησης χειμαρρώδους και ανεργάτιστης, που δεν ακολουθεί την ανιούσα και κατιούσα των συνουσιαζομένων κορμιών (η οχεία δεν είναι και ευτυχία). Κινούνται ανάμεσα σε υποκατάστατα υποκαταστάτων, μεταφορές μεταφορών, χωρίς να μπορούν ποτέ να ανακτήσουν την καθαρή ταυτότητα και την πληρότητα που γνώρισαν στο φαντασιακό.

Θανάσης Χ. Τζούλης, «Η ανάγκη και η επιθυμία στο έργο του Μ. Καραγάτση», *Ψυχανάλυση και λογοτεχνία*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1993, σσ. 195-196, 204-206.

Ο ΑΙΡΕΤΙΚΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Ένα πρωί, ο Πανάγαθος ξύπνησε πολύ κακόκεφος· κι όπως συμβαίνει σ' αυτές τις περιστάσεις, τα σύννεφα κι οι άνεμοι ξαμόλυσαν θεομηνίες φοβερές στην οικουμένη. Κεραυνοί έπεσαν, δέντρα ξεριζώθηκαν, καράβια βούλιαξαν, ποτάμια πλημμύρισαν. Οι άνθρωποι, κατατρομαγμένοι, γονάτισαν μπροστά στα εικονίσματα και προσεύχονταν, να εξιλεώσουν τον οργισμένο Θεό, που τους παίδευε για τα κρίματά τους. Μα ο Ύψιστος είχε άλλες σκοτούρες, κείνη τη μέρα, στο κεφάλι του. Φώναξε τον Άγιο Πέτρο, τον Άγιο Παύλο και τους δυο αρχάγγελους –Μιχαήλ και Γαβριήλ– και συγκρότησε συμβούλιο, πολύ σοβαρό.

-Γέμισε ο Παράδεισος Αγίους! είπε. Κατάντησε να μην έχουμε πού να τους βολέψουμε! Ο πάπας Ρώμης κι ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως αγιοποιούν όλο τον κόσμο. Δεν έμεινε καλόγερος που να μην ανακηρύχτηκε άγιος, όσιος, μάρτυς, οσιομάρτυς και τα παρόμοια! Πού θα πάει, παρακαλώ, αυτή η κατάσταση;

-Ναι, παραδέχτηκε ο άγιος Πέτρος. Το παραξύλωσαν... Οπωσδήποτε, πολλοί από αυτούς, υπήρξαν πραγματικά άγιοι άνθρωποι...

-Δεν νομίζω είπε ο Παύλος, πως παρατηρήθηκαν ανωμαλίες, τόσο στο Βατικανό όσο και στο Πατριαρχείο, σχετικά με τις αγιοποιήσεις. Η Εκκλησία ενέργησε πάντοτε με την πιο απόλυτη αυστηρότητα κι αντικειμενικότητα. Κανείς ανάξιος δεν αγιοποιήθηκε· και κανείς άξιος δεν παραμερίστηκε.

-Εσύ έχεις τη μανία να μου κάνεις συνεχώς αντιπολίτευση! του αποκρίθηκε ο Ύψιστος ρίχνοντάς του βλοσυρή ματιά. Ας είναι! Δεν πρόκειται να συζητήσω αυτό το θέμα. Άξιοι ή ανάξιοι, οι άγιοι που συνωστιζονται στον Παράδεισο ξεπερνούν τα επιτρεπόμενα όρια –χώρια που κάθε μέρα μας καταφθάνουν και καινούριοι. Τι θα τους κάνουμε; Έτσι θα κάθονται, με σταυρωμένα χέρια; Αργία μήτηρ πάσης κακίας... Πρέπει να ληφθούν μέτρα.

-Μην ξεχνάς Πανάγιε, λέει ο άγιος Πέτρος, πως πολλοί από τους αγίους έχουν αναλάβει ορισμένα τμήματα της θεϊκής υπηρεσίας και Σε διευκολύνουν σημαντικά: ο άγιος Νικόλαος τα ναυτικά, ο άγιος Φανούριος τα χαμένα αντικείμενα, ο άγιος Ελευθέριος τα μαιεντικά ζητήματα...

-Περισσότερος ο μπελάς παρά η καλοσύνη τους! Έρχονται κάθε μέρα και με εκνευρίζουν απαιτώντας να εγκρίνω όλες τις αιτήσεις της πολυπληθούς πελατείας τους. Αν έχω καμιάν αντίρρηση, ουαί και αλίμονό Μου! «Γιατί του Φανούριου του ενέκρινες σαρανταδυό ρουσφέτια κι εμένα μονάχα σαρανταένα; Αυτό είναι αδικία» και τα παρόμοια! Ούτε πολυτευόμενοι να ήσαν, λυσσαγμένοι να ικανοποιήσουν και τις πιο παράλογες αξιώσεις της κομματικής πελατείας τους!

Φως φανάρι πως ο Πανάγαθος είχε τα νεύρα Του κι εκφραζόταν κάπως υπερβολικά, αν όχι άδικα. Οπωσδήποτε, ο Παύλος συμφώνησε μαζί Του:

-Παραδέχομαι πως χρειάζεται κάποια ορθολογικότερη οργάνωση των αγίων. Το σημερινό συγκεντρωτικό σύστημα παρουσιάζει μεγάλα μειονεκτήματα. Ιδίως, οι άγγελοι παραπονέθηκαν πως κουράζονται κρατώντας επαφή μεταξύ των αγίων του Παραδείσου και των πιστών της Γης.

-Έτσι είναι! παραδέχτηκαν ο Μιχαήλ και ο Γαβριήλ.

-Κατά τη γνώμη μου, συνέχισε ο Παύλος, πρέπει να εφαρμόσουμε κάποιαν αποκέντρωση. Να στείλουμε όσο το δυνατό περισσότερους αγίους στη Γη, σε τρόπο που να βρίσκονται σε άμεση επαφή με τους πιστούς, να γνωρίσουν καλύτερα τις ανάγκες τους και να εισηγούνται τα σκοπιμότερα μέτρα.

-Έτσι κι η εργασία των αγγέλων πολύ θα απλοποιηθεί, είπε ο Μιχαήλ. Αντί να κάνουν τον ταχυδρόμο ανάμεσα στους αναρίθμητους πιστούς της Γης και τους αγίους του Παραδείσου, θα εκτελούν μονάχα χρέη συνδέσμου ανάμεσα στους λιγοστούς σχετικά αγίους της Γης και τον Ύψιστο.

-Πολύ σωστά! συμφώνησε ο Θεός. Θα έπρεπε, όλ' αυτά, να τα οργανώσουμε κατά κάποιο τρόπο...

Ο Παύλος χαμογέλασε· κι είπε:

-Το ζήτημα αυτό, από καιρό με απασχολούσε. Κατάληξα λοιπόν σε ορισμένες σκέψεις, που τις διετύπωσα σ' ένα σχέδιο νόμου. Αν θέλετε να σας το διαβάσω...

-Αυτός ο Παύλος! θαύμασε ο Ύψιστος. Όλα τα προβλέπει! Πραγματικά σπουδαίος, μα τον Εαυτό Μου!

-Δεν θέλω να περιαιτολογήσω, γιατί η ταπεινοσύνη είναι ύψιστη χριστιανική αρετή. Αλλά η Ιστορία οπωσδήποτε θα κρίνει πως χωρίς τη δική μου δραστηριότητα, η θρησκεία του Ιησού δεν θα επιβαλλόταν τόσο εύκολα. Δεν θέλω, βέβαια, να ισχυρισθώ πως εγώ είμαι ο θεμελιωτής του Χριστιανισμού...

-Αλλά αφήνεις να υπονοηθεί, τον αντίκουσε ο Ύψιστος. Ας είναι. Δεν πρόκειται να συζητήσουμε σήμερα αυτό το σοβαρό ζήτημα. Διάβασέ μας το νομοσχεδιό σου.

Ο Παύλος έβγαλε απ' την τσέπη του ένα χαρτί· κι άρχιζε να διαβάξει: [...]

-Λαμπρά! ανέκραξε ο Ύψιστος. Δώστε μου μια πένα να υπογράψω αμέσως.

Ο Μιχαήλ τράβηξε ένα φτερό απ' τη φτερούγα του, το βούτηξε σ' ένα μελανί σύννεφο και το 'δωσε του Θεού. Έτσι υπογράφηκε ο σοβαρότατος αυτός ουράνιος νόμος που, όπως θα ιδούμε, τόσο κεφαλαιώδεις συνέπειες είχε για το Σέργιο και το Βάκχο...

Η θαυμαστή ιστορία των αγίων Σεργίου και Βάκχου, σσ. 29-35.

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Ακόμη, ο Καραγάτσης έχει επανειλημμένα κατηγορηθεί ως προχειρογράφος. Ο χαρακτηρισμός είναι όχι μόνο άδικος αλλά και άτοπος, γιατί δεν προσιδιάζει στην κριτική κειμένων δημιουργικής φαντασίας, που πρέπει να κρίνονται όχι κατά την καλλιτέπεια αλλά ως κείμενα γλωσσικά αδόκιμα, καινοτόμα και αναθεωρητικά. Η γλώσσα των λογοτεχνικών κειμένων θα κριθεί όχι κατά τον βαθμό που συμμορφούται προς πρότυπα αλλά κατά το ύφος –τον χαρακτηριστικό και μοναδικό τρόπο έκφρασης. Ο Καραγάτσης είναι ικανότατος χειριστής μιας προσωπικής γλώσσας, που φέρει ισχυρά και αλάνθαστα τα νοήματά του.

Άρης Μπερλής, «Ο επιφανέστερος της γενιάς του», Καθημερινή/Επτά ημέρες (16/4/2000), σ. 9.

Όταν φίλησα το χαριτωμένα άγαρμπο, το κοκκινωπό και κοριτσιίστικο χέρι της –κι έφυγε ανάλαφρη μες στο σκοτάδι– γύρισα κι είδα την πολιτεία που ξαπλωνόταν κάτωθι μου, όγκος κυβισμένης πέτρας στην έκταση του κάμπου, πέρα ως τη θάλασσα. Και τότε είδα πόσο παράξενη ήταν, άφωτη κάτω από τον άφωτο ουρανό, τέλμα κρυμμένης ζωής, καρκίνος λιθαρίου πάνω στις πονεμένες σάρκες της γης. Και πάνωθι της, ο ουρανός βαρύτατος από αχλύ. Ως κι αυτός ο αστέρας του βραδινού κρεμόταν μέσα στους καστανούς αχνούς σαν αντιφέγγισμα μισόθαμπο, οιωνός κακός κι αποφράδα απειλή για όλα τα πάντα της ζωής, που τα συνέχε ο φόβος στην πολιτεία αυτή που ζούμε...

Λειτουργία σε λα ύφεις, σσ. 26-27.

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Ο Καραγάτσης ανήκει στη Σχολή του πολιτικού ρεαλισμού. Όπως αναφέρει και στον Κοτζιάμπαση, ο πόλεμος είναι αιμοσφαίρια, η πολιτική είναι λύμφη. Είναι χώρος ψυχρός μέσα στον οποίο οφείλουμε να κινούμαστε με γνώμονα την λογική, – «ψυχρόμυαλοι», κατά την δική του λέξη, αφού πρώτα έχουν εκτιμηθεί τα συναισθηματικά κινήματα στενότερων ή ευρύτερων συνόλων. Τα πράγματα στην κοινωνική ζωή είναι αδυσώπητα και έχουν πείσμα. Η επιμονή των ανθρώπων να βλέπουν τα πράγματα, όπως τα επιθυμούν και όχι όπως είναι, επειδή καταλήγει στην αυτοπαραπλάνηση είναι, γι' αυτό, η χειρότερη μέθοδος (πολιτικής) επιβίωσης. Οι ήρωές του, με προεξάρχοντες τον Μίχαλο Ρούση (του Κοτζιάμπαση) και τον

Γιούγκερμαν είναι μακιαβελλικοί. Στη μάχη της επιβίωσης και της διάκρισης (που είναι η κατάληξη της εξασφαλισμένης επιδιώξης) ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. [...]

Αναφορικά με την ερωτική σχέση, εκτός του ότι αποτελεί μια τρυφερή και καθαρτήρια (Γιούγκερμαν-Βούλα) ή μια άγρια ένωση, στον Καραγάτση είναι και μια κατάσταση που κρύβει εξουσιαστικές επιδιώξεις συνδεδεμένες με την επιθυμία κάθε εξουσίας, την υποταγή. Η libido είναι ένα άρπιασμα της δύναμης και του ποθητού και η εξαντλητική απόγευσή του. Συνειρμικά σκέφτομαι τον Βίλχελμ Ράιχ αρκετές φορές, μπροστά σε κάποιες σελίδες του Καραγάτση. Λέγεται, χωρίς να μπορέσω να βρω την αναφορά, ότι παρόμοιος απόψεις είχε εκφράσει κάποτε στον Γ. Καρτάλη ο Σ. Μαρκεζίνης, πολιτικός αρχηγός του Καραγάτση, περί εξουσίας σαν θηλυκής ύπαρξης. Από μίαν άλλη πλευρά, ο Καραγάτσης (και χωρίς να γενικεύουμε την σύγκριση), όπως ο Μπαλζάκ και ο Ζολά στην Γαλλία, έμπασε, μέχρι ένα σημείο στην Ελληνική Λογοτεχνία τις σχέσεις και τις δυνάμεις που δημιουργούνται γύρω από το Χρήμα και την Ύλη, και ό,τι τα παρακολουθεί (όνομα, κληρονομίες, αξιώματα, εξουσία). Ο ματεριαλισμός του Καραγάτση είναι χωρίς Μαρξ και Λένιν και διατρέχεται συχνά από αναλαμπές Θεού. [...]

Ο Καραγάτσης είναι «παραμυθιάς από ράτσα». Είναι μυθοποιός, αλλά σύγκαϊρα και απομυθοποιός της πολιτικής. Τα βασικότερα στοιχεία απομυθοποίησης συναντούμε στην πολιτική Τριλογία του, (όπως ονομάζω τον «Κοτζάμπαση του Καστρόπυργου», «Αίμα χαμένο και κερδισμένο», «Τα στερνά του Μίχαλου»), που αποτελεί προσπάθεια ερμηνείας της ελληνικής Επανάστασης με τα εργαλεία του επιστημονικού ρεαλισμού. Χαρακτηριστικές είναι οι αφιερώσεις τους: η δεύτερη έκδοση του Κοτζάμπαση στον Σ. Μαρκεζίνη. Το «Αίμα χαμένο και κερδισμένο» στους Έλληνες που δεν ψήφισαν ποτέ και «Τα στερνά του Μίχαλου» (δεύτερη έκδοση) στον Παν. Πιπινέλη. Δεν πρέπει βέβαια να βγουν γρήγορα συμπεράσματα από αυτές τις αφιερώσεις. Όλες αφορούν εποχές πριν από το θάνατό του (1960) και την μέχρι τότε ιστορία των προσώπων. Άλλωστε, ο Καραγάτσης έχει αφιερώσει κείμενό του και στον Βάρναλη («Πυρετός») προκειμένου να τιμήσει το (κοινό του) διονυσιακό στοιχείο. Η αφιέρωση «στους Έλληνες που δεν ψήφισαν ποτέ» προδίδει βέβαια αρκετήν υποτίμηση στο κοινοβουλευτικό παιχνίδι. Ο Μίχαλος, κεντρικός ήρωας και των τριών βιβλίων, είναι η αποθέωση της προσαρμοστικότητας. Για να γλυτώσει τη ζωή του στην πολιορκημένη από τους Έλληνες Τριπολιτσά όπου βρίσκεται ως όμηρος (1821), αλλαξοπιστεί, γίνεται μουσουλμάνος και μετά, ανεπισσόμενος, γίνεται αξιωματούχος του ελεύθερου Κράτους (στρατηγός και πληρεξούσιος στην Συντακτική του 1843). Είναι ηδονιστής και αντιρωικός, αρέσκεται σε ζωή ευδαιμονική και γαλήνια. Γίνεται ήρωας από σύμπτωση και εξαγοράζει τυχαία το εθνικό και θρησκευτικό αμάρτημα της αλλαξοπιστίας του. Η απομυθοποίηση έγκειται στην απόδοση της καθημερινότητας του Εικοσιένα. (Για τον αντικοτζαμπασισμό του μάλιστα το βιβλίο το διεκδίκησε η Αριστερά). Ενώ ο Πετσάλης βλέπει στο πλατύ του fresque πάντοτε το φως, ο Καραγάτσης ανιχνεύει το σκοτάδι. Ρεαλιστής ψυχογράφος που θέλει να περνά από νυστέρι το ερευνητικό αντικείμενο, δεν συμπαθεί τους τιμητές, ειδικά όταν δεν του μοιάζουν και τόσο καθάριοι. Γι' αυτό παρουσιάζεται και έντονα αντιμακρυγιαννικός (βλ. σελ. 224-25 επ. στα «Στερνά του Μίχαλου»). Μνημονεύουμε εδώ και τον σχετικό αντιμακρυγιαννισμό του Μαρκεζίνη, όπως εκφράζεται στον πρώτο τόμο της Ιστορίας του. Το βίαιο ξεσκέπασμα ή το ανατομικό σκίσιμο καταστάσεων και ταμπού που επιχειρεί είναι πάντοτε συναρπαστικό, ενώ δεν είναι πάντοτε το ίδιο εύστοχο. Κατά τον Καραγάτση, λοιπόν, όλοι οι δημιουργοί της ιστορίας σπρώχνονται από κίνητρα ατομιστικά και συμφεροντολόγα, είναι πολλές φορές εγωιστές και νάρκισσοι.

Παναγιώτης Φωτέας, «Ο πολιτικός Καραγάτσης και η πανανθρώπινη παλίρροια». Επανεκτίμηση του Μ. Καραγάτση, ό.π., σσ. 96-99.

Ο ΤΡΑΓΙΚΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Έτσι, με το πεθαμένο αγγόνι της αγκαλιά βγαίνει απ' την κάμαρα. Περιπατάει με κορμί στητό, με πόδι σταθερό, με μάτι τρομερό από το ξέσπασμα του θυμού που έδιωξε τη φρόνηση. Προχωρεί στο διάδρομο. Με μια κλοτσιά ανοίγει την πόρτα της κάμαρας του Μηνά. Ο βρόντος έκανε δυο σκιές –δυο ανθρώπους– να ξυπνήσουν άξαφνα και ν' ανεγερθούν πάνω στο κρεβάτι. Τα σκοτισμένα από τον ύπνο μάτια τους βλέπουν μέσα στο μισόφωτο το φοβερό διακαμό της γριάς να προχωρεί προς αυτούς, να στέκεται πάνωθ' τους. Οι καρδιές τους πάγωσαν, σταμάτησαν· τα κορμιά τους παράλυσαν. Περίμεναν τ' αστροπελέκι του Θεού, που θα τους κάψει και θα τους λυτρώσει από μια ζωή αβάσταχτη: «Θεέ! Λυτήσου μας! Σκότωσέ μας! Τώρα, αμέσως, τούτη τη στιγμή!»

Αυτό που η Ρεϊζαίνα κρατάει στην αγκαλιά της... Αυτό το κορμί...

-Το παιδί μου! ουρλιάζει η Μαρίνα.

Η Ρεϊζαίνα καγχάζει στριγκά:

-Χαχά! Πάρε το παιδί σου! Σκρόφα!

Και με μανία, με λύσσα, πετάει το μικρό πτώμα πάνω στα δυο γυμνά κορμιά.

-Το παιδί μου! στριγκλίζει η Μαρίνα. Το παιδί μου!

Αρπάζει το νεκρό κορμί, το πασπατεύει, το αγκαλιάζει, το κοιτάει με μάτια ξέφρενα. Δε θέλει να πιστέψει. Δεν μπορεί...

-Τι το κοιτάς; σαρκάζει η γριά. Είναι πεθαμένο το παιδί σου!

Η Μαρίνα σωπαίνει. Κρατάει το μικρό πτώμα πάνω στο γυμνό της στήθος, με χέρια ξυλιασμένα. Κοιτάει πέρα, πουθενά, με μάτι γυμνό από φρόνηση. Τότε η Ρεϊζαίνα σκύβει και πλησιάζει το πρόσωπο του Μηνά, που κειτόταν ασάλευτος κι ανέκφραστος, σα χτυπημένος από κεραυνό. Τον κοιτάει στα μάτια, με μάτια που σπαράζουν από σιχασιά, από μίσος. Και σουρώνοντας τα γέρικα χείλη της, τον φτύνει κατάμουτρα.

-Φτου σου! Άτιμε!

Ανασύλωσε ξανά το κορμί της. Ανάσανε με λυτρωμό. Και στητή, και μεγαλόπρεπη, και φοβερή βγήκε απ' την κάμαρα.

Η μεγάλη χίμαιρα, σσ. 375-378.

Ο ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ ΚΛΕΙΝΕΙ ΤΟ ΜΑΤΙ ΣΤΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗ (και στον φίλο του Νίκο Καββαδία)

Έπαιξαν, με τα όργανά τους, ένα σκοπό· κάτι σαν εισαγωγή. Κι από κει, ο Ριζώφ τραγούδησε, με σκάρτη φωνή το παρακάτω τραγούδι:

Στο χέρι της κρατούσε νεκροκεφαλή,
στο στήθος της σιλέτο είχε κρυμμένο.
Έφευγες κι είπες: «Θα σε περιμένω».
Κι ούτε χαμόγελο στα χείλη, ούτε φιλί.

Είχαν τα μάτια της το χρώμα της νυχτός,
τους ουρανούς κοιτούσαν που θολώναν.
Στο Νόσι Μπε δυό πίθηκοι μαλώναν,
φωνή στριγγιά και σκούξιμο, βήχας πνιχτός...

Για σένα η θάλασσα δεν έχει πια νερό,
ούτε του Μεγαλέξαντρου Γοργόνα.
Βισμούθιο σου κάναν το χειμώνα
και Σόλου-Σαλβαρσάν τον άλλο τον καιρό. [...]

-Πολύ όμορφα, είπα, και τα λόγια κι ο σκοπός κι η εκτέλεση. Επειδή όμως είμαι παθιασμένος εραστής της Τέχνης –αχ, η Τέχνη!– θα 'θελα να με πληροφορούσατε περί του ποιητού, του συνθέτου... Αν και φρονώ πως ο ποιητής έχει εμφανέστατη – ναι, εμφανέστατη– επίδραση Καβαδιέρ...

-Γνωρίζετε τον Κόλια Χαρίλοβιτς; ρώτησε ο Ριζώφ πολύ ερεθισμένος. Εγώ τον λατρεύω!

-Καταλαβαίνω... Είναι αξιόλογος ποιητής, Αλλά ως άνθρωπος, ρεμάλι. Τον συνάντησα στο Χαρμλίν της Σιβηρίας το 1904, όταν ήμουν υπασπιστής του Κουρολάτκιν. Ο πατέρας του ήταν τροφοδότης ή κάτι παρόμοιο. Κι η μητέρα του έγκυος.

-Εγώ, είπε ο Πέτιας, τον συναπάντησα στον Πειραιά, όπου είχε εξευτελιστεί ανεπανορθώτως. Αβανταδόρος σε χαρτοπαίγνια, πλασιέ ναρκωτικών, κράχτης χαμαιτυλιών...

«Μπουχούνστα», Το μεγάλο συναξάρι, σσ. 233-235.

Ο ΕΥΡΩΠΑΙΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Ο Καραγάτσης είναι ο περισσότερο Ευρωπαίος συγγραφέας μας, ο οποίος μολαταύτα δεν έχει μεταφραστεί. Πάντα σκεφτόμουν να τον ρωτήσω ποιος είταν ο λόγος που ο ίδιος δεν το φρόντισε, μολονότι δεν είμουν βέβαιος πως η εξήγησή του θα είταν ειλικρινής. Πιστεύω πάντα πως ορισμένα έργα του μπορούσαν να κάμουν κρότο στο εύφλεκτο Παρίσι. Τι σκεφτόταν άραγε, πάνω σ' αυτό το πυρακτωμένο θέμα; Όταν κάποτε, ένας πολυμεταφρασμένος φίλος του έκαμε να του δείξει μια ξένη εφημερίδα με πλατειά κριτικά σχόλια και μια μεγάλη φωτογραφία, ο Καραγάτσης δε θέλησε να ρίξει ούτε μια ματιά. Την παραμέρισε με μια χειρονομία κάπως περιφρονητικής αδιαφορίας. Αλλά ενδεικτική τίνος πράγματος; Ότι όλα αυτά, συμβατικά, τυχαία, δεν άξιζαν τον κόπο, και ότι το ουσιώδες είταν να κατακτηθεί, να αιχμαλωτισθεί το Ελληνικό κοινό; Η μήπως είταν η ένδειξη μιας ανομολόγητης ζήλειας; Πάντως, δεν είταν μια Παπαδιαμαντική αδιαφορία. Ίσως σε μερικά σημεία συναντούσε συμπτωματικά το μονόχρωτο Σκιαθίτη. Αλλά σε ό,τι αφορά τις ανθρώπινες ουσίες βρισκόταν στην αντίθετη άκρη.

Πού, λοιπόν, έγκειται ο Ευρωπαϊσμός του; Όχι, φυσικά, στα θέματά του, αλλά στην ίδια την υφή του πνεύματός του, επαναστατικού, βίαιου, απροσάρμοστου, που κι όταν ακόμη χειρίζεται εθνικά ή φυλετικά θέματα (από τα οποία έλκεται) δεν δεσμεύεται διόλου από προκαταλήψεις. Το αντιμετωπίζει με το ανθρώπινο, υπερεθνικό του πάθος. Ίσως ό,τι περισσότερο τον κάνει εκφραστή μιας ευρωπαϊκής εποχής είναι αυτή η απόγνωση, για την οποία μιλήσαμε ήδη, και που τον βάζει στο χείλος του χάους, στα τελευταία όρια του κόσμου. Καγχάζει μπροστά στις εξευτελιζόμενες αξίες, τάχα από περιφρόνηση, αλλά ξέρουμε ήδη ότι η υπεροψία του είναι στο βάθος αδυναμία και παράπονο. Ο Καραγάτσης, θύμα της ίδιας της ευφυΐας του, παλεύει συνεχώς εναντίον των πανίσχυρων δυνάμεων της αυταπάτης, που κινούνται μέσα του σε φορά αντίστροφη προς ό,τι ο ίδιος ποθεί και επιδιώκει. Κι όταν νικά, τότε ακριβώς εγγίζει την έσχατη απελπισία.

Γιάννης Χατζίνης, «Οι δαίμονες του Καραγάτση», Νέα Εστία, 823/1961, σ. 1378.

Ο ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Ήρθε το άλλο απόγευμα, στις έξι ακριβώς, ντυμένη απλά και με γούστο, καλοχτενισμένη και διακριτικά μακιγιαρισμένη. Κρατούσε ένα μεγάλο χαρτοφύλακα από μαύρο δέρμα, που τον απόθεσε στο πάτωμα, δίπλα στην πολυθρόνα της.

-Είμαι στη διάθεσή σας, της είπα.

Μου έδειξε το μαύρο χαρτοφύλακα:

-Εδώ μέσα υπάρχει ένας κίτρινος φάκελος, γεμάτος χειρόγραφα κι άλλα διάφορα στοιχεία. Όλα τούτα είναι πολύ μπερδεμένα. Πολλές φορές προσπάθησα να βάλω κάποια τάξη, χωρίς να το καταφέρω· δεν είμαι ικανή για τέτοια πράγματα. Εκτός απ' αυτό, υπάρχουν μεγάλα κενά, που ο Μάνος δεν πρόλαβε να συμπληρώσει· είχε πολλά πράγματα να σημειώσει πριν πεθάνει...

-Ο Μάνος έχει καταρτίσει αυτό το φάκελο;

-Ναι. Μου τον έδωσε λίγο πριν το θάνατό του. Κατόπι όμως γίνηκαν πράγματα που κάποιος θα 'πρεπε να τα σημειώσει, και να συγκεντρώσει τα σχετικά στοιχεία. Αυτός ο κάποιος μόνον εγώ μπορούσα να 'μουν· μα δεν είχα την τέχνη. Προσπάθησα να γράψω τα όσα συνέβηκαν· πάσχισα, μουντζούρωσα χαρτί. Άδικος κόπος... Δεν ξέρω να γράφω, αλλά μπορώ να μιλώ. Θα σας συμπληρώσω προφορικά ό,τι χρειαστεί...

-Μα τι περιέχει ακριβώς ο φάκελος;

-Θα το ιδήτε μόνος σας.

Άνοιξε το χαρτοφύλακα, έβγαλε έναν παλιό κίτρινο φάκελο –έναν ντοσιέ για ταξινόμηση αλληλογραφίας– και τον ακούμπησε μπροστά μου, στο γραφείο μου. Τον περιεργάστηκα. Πάνω στο κίτρινο χαρτόνι ήσαν γραμμένα, με μελάνι, τα λόγια αυτά:

Διάφορα στοιχεία
για τα μυθιστορήματα
«Θέσεις κι αντιθέσεις»
του Μάνου Τασάκου

Παρακάτω, με τον ίδιο γραφικό χαρακτήρα, αλλά με χέρι ασταθές και τρεμάμενο ήταν γραμμένο:

Να το γράψει ο Καραγάτσης
Μάνος

Ο κίτρινος φάκελος, σσ. 33-35.

Ο ΠΑΝΤΟΤΙΝΑ ΝΕΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

Το πρόβλημα της ετερότητας

Ο σκοτεινός κόσμος των από-κοσμων υποκειμένων κατέχει στο διηγηματογραφικό σύμπαν του Καραγάτση μια περίοπτη φωτεινή θέση. Η προβολή του διαφορετικού άλλου με ποικίλες μορφές φαίνεται να επιτελεί σημαντικές λειτουργίες. Καθώς διερευνάται η σχέση ανάμεσα στον κόσμο και τον από-κοσμο σύντροφο, δίνεται η ευκαιρία αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο να ασκηθεί ένα είδος κοινωνικής κριτικής για ακαμψία, αναληθσία και για αδυναμία υποδοχής και ενσωμάτωσης του αλλιώτικου, να καταδειχτεί ακόμη η κοινωνία ως φάρσα, πλάνη και απάτη, να εξυμνηθεί η τρυφεράδα και η γλυκύτητα του εσωτερικού κάτω από την άγρια και σκληρή, απροσπέλαστη σχεδόν, φλούδα, να συντελεστεί η αναγνωστική προσέγγιση με την βοήθεια της ευνοιοκρατούμενης αφηγηματικής προοπτικής με το ανοίκειο και το εξωτικό, να αποτυπωθεί η ανθρώπινη παθολογία στην πολυπλοκότητά της, μακάρι στο «εναρμόνιον κράμα» της, λουσμένη στο αγγελικό μαύρο φως της· έτσι οι περιθωριακοί του Καραγάτση μπορεί να είναι και ο τόπος της σάτιρας, της ειρωνείας, της υπονόμησης και της ανατροπής των συμβάσεων, του μοχθηρού γέλιου που καταδικάζει και περιπαίζει, και βέβαια της εναγώνιας αναζήτησης κοινωνικής ταυτότητας που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει την αναζήτηση της συντροφικότητας, το νεύμα της αποδοχής και της συγκατάνευσης στο οργισμένο ή γαλήνιο βλέμμα που ζητά το έρεισμά του.

Μαίρη Μικέ, «Η από-κοσμη συντροφικότητα: Σχόλια σε διηγήματα του Καραγάτση», Αντί, 768-769/2002, σ. 43.

Οι σχέσεις των φύλων

Ο Καραγάτσης, σε όλα του τα μυθιστορήματα, προβάλλει, μέσω των ανδρικών χαρακτήρων του, με νοσηρή επιμονή τον σεξιστικό Λόγο, ο οποίος υποβιβάζει τη γυναίκα στο κατώτατο σημείο πραγματοποίησης, συνοψίζοντας την ύπαρξή της σε απλό «σκεύος ηδονής». Ωστόσο, μέσα από τον τόνο της περιφρόνησης, του μίσους και της οργής, αφήνει να διαφανεί η ανδρική ανασφάλεια και η αγωνία της πιθανής ήττας στον αγώνα για επικράτηση. Η αδύνατη πλευρά του αρσενικού τονίζεται και από το γεγονός ότι ο Καραγάτσης δεν αφήνει την ανταγωνίστρια-γυναίκα χωρίς αντίλογο. Η Μαρία έχει πλήρη επίγνωση της κατασκευασμένης από το κυρίαρχο φύλο υποκειμενικότητάς της και των φυλικών σχέσεων που αυτή επιβάλλει. Αποδομεί έτσι τον σεξιστικό Λόγο και τον παρουσιάζει ως αυτό που είναι: ένα ιδεολόγημα, μια ανδρική φαντασίωση: «Θέλεις το καμουφλάρισμα», λέει στον Τασάκο, «κι εγώ έχω ξεμασκαρευτεί».

Τζίνα Πολίτη, «Ο κίτρινος φάκελος»: Η ανεξακρίβωτη σκηνή. Δοκίμια για τους Ν. Καζαντζάκη, Α. Τερζάκη, Μ. Καραγάτση, Σ. Τσίρκα-Α. Ντάρρελλ, Γ. Πάνου, Ρ. Γαλανάκη, Γ. Κιουρτσάκη, Δ. Δημητριάδη, Άγρα, Αθήνα 2001, σσ. 164-165.

Το «10» ως πολύσημος λογοτεχνικός τόπος

Η όλη νοηματική διάρθρωση του ημιτελούς αυτού μυθιστορήματος, έχει κάτι το εσχατολογικά επίφοβο στην απόφασή του, προκαθορίζοντας το μέλλον, ως μη επιδεχόμενο εξαλλαγής ή βελτίωσης. Οι ένοικοι του «10» εγκλιβωτισμένοι κυριολεκτικά, μέσα στα ασφυκτικά κουτιά-δωμάτια της πολυκατοικίας, εξαναγκασμένοι να διαβιούν σε συνθήκες αφόρητης γειτνίασης, αλληλοεπηρεάζονται, σαν τα συγκοινωνούντα δοχεία. Ταπεινωμένοι στη βαθύτερη υπόστασή τους, δεν φαίνεται τίποτε να τους αποσπά, να τους εξυψώνει ή να τους διαφορίζει, εκτός από τον τρόπο που εισπράττουν τη δυστυχία ή την ευχαρίστηση που τους αναλογεί στη ζωή. Οι άνθρωποι του «10», παρότι έχουν συλληφθεί *in vitro*, σε συνθήκες εργαστηρίου, εντούτοις ζωντανεύουν χάρη στις ουσιώδεις λεπτομέρειες, τις οποίες η διεισδυτική παρατηρητικότητα του συγγραφέα έχει συλλέξει. [...]

Σ' αυτή λοιπόν τη συγκατοίκηση συμπιέτουν και συνωθούνται άνθρωποι απορριγμένοι, απόμαχοι, βολεμένοι κομπιναδόροι, εξαθλιωμένοι μεροκαματιάρηδες, ακαμάτηδες, συνταξιούχοι και δικαιούχοι κάθε λογής, χωρίς να έχουν επίγνωση της πτώσης τους. Άνθρωποι σε προϊούσα απαξίωση και φθορά, επιβιώνοντας όπως-όπως, μέσα σ' αυτά τα κουτιά-δωμάτια, σε προθανάτια πρόβα, μιας εν μικρώ νεκρούπολης.

Η οργανωμένη μ' αυτό τον τρόπο έποψη του κόσμου εμπερικλείει πολλές παγίδες, γιατί εύκολα μπορεί να οδηγήσει σε γενικεύσεις και απλουστεύσεις. Όμως ο Καραγάτσης, με συναίσθηση του κινδύνου και παρά τα φαινόμενα, διαμορφώνει τις σχέσεις και τις σκέψεις των ηρώων του, όχι στο επίπεδο του ρεαλισμού και της ηθογραφίας, αλλά στο επίπεδο ενός λογοτεχνικού τόπου, όπως στην πραγματικότητα είναι το «10». Άτομα εγκλωβισμένα σ' αυτές τις ιδιόζουσες συνθήκες, λόγω και των κοινωνικοοικονομικών δυσπλασιών, βιώνουν ως νεύρωση την εξαθλίωσή τους, χωρίς αγωνία, χωρίς να διερωτώνται, οδεύοντας στην ολοκληρωτική ασημαντοποίηση που τους επιφυλάσσει η εποχή. [...]

Στην πραγματικότητα, ολόκληρος ο χώρος του «10» είναι δημόσιος, κοινόχρηστος. Το δωμάτιο είναι διάτρητο, δεν εγκλείεται, υπάρχει μόνο προσχηματικά ως ιδιωτικός χώρος. Στην ουσία χρησιμοποιείται για την κατόπτευση του άλλου. Το ντιβάνι, οι μεσότοιχοι, οι πόρτες, τα παράθυρα, οι διάδρομοι, η εσωτερική αυλή και προπάντων τα αποχωρητήρια, προσφέρουν «θέα» –όλα καταγράφονται και εκούσια ή όχι, καταγράφουν την προσωπική ζωή των συγκατοίκων οι οποίοι αλληλοεπηρεάζονται έτσι που συνεχώς εκτίθενται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο· χιλια μάτια

παρακολουθούν την κάθε κίνηση, συνακροάζονται και σχολιάζουν ακόμα και τις πιο ιδιωτικές στιγμές. [...]

Γίνεται αμέσως φανερό πως το συγκρότημα-Λεβιάθαν εκλαμβάνεται σαν ζων οργανισμός, γι' αυτό και η λεπτομερής περιγραφή των εντέρων του, που είναι τα αποχωρητήρια. Κι όμως η επιλογή αυτού του χώρου συμβάλλει όσο τίποτα στην ανάπτυξη της ιδέας που τέμνει το μυθιστόρημα: την ενασχόληση των ανθρώπων που δίνουν το χαρακτήρα στο «10» με τις τυφλές αδιαπραγμάτευτες λειτουργίες του σώματος. Σεξουαλικότητα-διατροφή-αφόδευση συναποτελούν έναν παντοδύναμο άξονα ενστικτικής καθήλωσης, εξουσίας του σώματος πάνω στην ψυχή. [...]

Από αυτή την άποψη όμως η σεξουαλικότητα έχει ψυχοπαθολογικό έρμα, γίνεται νεύρωση, δείκτης έκφρασης του νοσηρού, κοινωνικό απόστημα, παλιννόσθηση στο ζώδες, κυρίαρχο στίγμα των σύγχρονων έκρυθμων κοινωνιών. Το υλικό αυτό φωτίζεται ψυχρά, από μια παραμορφωτική φαντασία, η οποία οργανώνεται αφαιρετικά, εξαφανίζοντας όλες τις συνιστώσες και τα κίνητρα, που θα έδιναν νόημα στη ζωή. Ο συγγραφέας επιτυγχάνει έτσι τη μέγιστη στεγανοποίηση της σεξουαλικότητας σε σχέση με την κοινωνία, αναδεικνύοντας την ξενικότητά της, την υποκρυπτόμενη καταστροφική της δύναμη, που σκοπεύοντας μόνο στην κάλυψη των γενετήσιων αναγκών, δρα εναντίον της ανθρώπινης ύπαρξης, μετέχοντας στη διάλυση και την απαξίωσή της. Οι συγκάτοικοι του «10» κεντρίζονται ακατάπαυστα από τις γενετήσιες ορμές και υποβιβάζονται χωρίς έμφαση, με απάθεια στο ζώδες.

Αγγελική Κωσταβάρα, «Τα οδυνηρά ανοίγματα της ψυχής στο χαώδες και στην αταξία, στο 10 του Καραγάτση», Μανδραγόρας, 22-23/1999, σσ. 221-223.

Ο ΑΤΕΛΕΣΤΟΣ ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ

...οι χαρακτήρες του 10 γίνονται τα πρόσωπα που ο Καραγάτσης κατεξοχήν εγκατέλειψε αφήνοντας τη ζωή· με αυτούς ζούσε τους τελευταίους μήνες της ζωής του, κοντά σε αυτούς και μαζί με αυτούς μπορούσε να έχει ένα είδος ζωής που θα ήταν ελεύθερη από τις δεσμεύσεις και τους περιορισμούς που επέβαλλε η σοβαρή και συνεχώς παρούσα –με τις συνεχείς απειλητικές και βασανιστικές κρίσεις ταχυκαρδίας που διαρκούσαν επί πολλές ώρες– αρρώστια του· σε αυτούς μετάγγιζε την ουσία αυτής της αδέσμευτης ζωής του, σε αυτούς εμπιστευόταν και έκλεινε όση πραγματικότητα μπορούσε να δει και να αποσπάσει από τα υλακτά πρόσωπα που τον περιέβαλλαν ή από τα πρόσωπα που συναντούσε στις καθημερινές πρωινές επισκέψεις (της συγγραφικής του) εργασίας στον Πειραιά.

Αυτοί λοιπόν οι χαρακτήρες έμειναν ξαφνικά ανολοκλήρωτοι, ασυσχετίστοι, μόνοι, ανικανοποίητοι, χωρίς να πραγματοποιήσουν τις σχέσεις και τα όνειρα που ο συγγραφέας τους έβαλε να κυοφορούν μες στο μυαλό τους· ο Μιχάλης Βάλβης δεν πρόλαβε να παντρευτεί την Άννα Λέφα, η Στάσα Θέμελη δεν πρόλαβε να γνωρίσει την ερωτική και κοινωνική ευτυχία, ο Νίκος Κοτσίλης δεν πρόλαβε να χαρεί το σώμα της λεσβίας Φιλιώς... Κανένας από τους χαρακτήρες δεν πρόλαβε να δει ούτε καν την αρχή της πραγματοποίησης των επιθυμιών του. Ο ξαφνικός θάνατος του Καραγάτση έκανε όλα αυτά τα πρόσωπα να βρικολακιάσουν και να ζητούν διέξοδο και ανακούφιση από το φορτίο –συναισθηματικό, ερωτικό, ηθικό, κοινωνικό– με το οποίο τους φόρτωσε ο συγγραφέας. Πάνω από ογδόντα πρόσωπα ζητούν μίαν οποιαδήποτε διέξοδο, ανακούφιση, έκβαση. Είναι οι ζωντανοί-νεκροί της νεοελληνικής πεζογραφίας του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα. Θα περιφέρονται μέχρι να τους δοθεί η λύτρωση κάποιου τέλους. Με την αιφνίδια εγκατάλειψή τους, οι χαρακτήρες αυτοί του Καραγάτση μάς δίνουν την ευκαιρία να καταλάβουμε πως πίσω από την όποια γραφικότητά τους –για την οποία άλλωστε γενικώς κατηγορήθηκαν οι χαρακτήρες του– είναι ανεπιτήδευτα και αυθεντικά τραγικοί.

Βαγγέλης Αθανασόπουλος, *Το «10» και πώς να το διαβάσετε* (από τον πρόλογο στο βιβλίο του Καραγάτση, σσ. 16-17).